

BJORNSTJERNE BOKKLUBB

PEER GYNT

Henrik Ibsen

LESEGUIDE

STASJON 1 AV 10

Før du begynner

Dette er ikke et nasjonalepos du skal beundre på avstand, og det er heller ikke et pent versedrama om norsk folkesjel. Peer Gynt er villere, styggere og morsommere enn ryktet sitt. Den hopper mellom skrøne, satire, eventyr, selvbedrag og noe som ligner metafysisk bakrus. Hvis du går inn i boken og håper på en staut helt, får du i stedet Peer: en mann som alltid har en historie klar, særlig når virkeligheten ikke duger.

Han er ikke en klassisk protagonist som utvikler seg pent gjennom prøvelser. Han glir unna, improviserer, pynter, flykter og forfører, også seg selv. Det er hele poenget. Ibsen skrev stykket i 1867, i selvvalgt eksil, og med et temmelig skarpt blikk på Norge, romantikken og den oppblåste ideen om det "ekte" selvet. Det som var nytt og provoserende, var ikke bare blandingen av folkediktning, satire og filosofi, men hvor lite høytidelig han behandlet den nasjonale selvforståelsen. Han skrev et gedigent dikt om en mann som helst vil være stor uten å være sann.

Fra første scene bør du holde øye med én ting: hver gang Peer velger mellom å bli noen og å slippe unna, velger han nesten alltid det siste. Han er svært opptatt av å være seg selv, men bruker forbløffende mye energi på å unngå å finne ut hva det faktisk innebærer.

Les frem til han rir bort med bruden. Da stopper du.

STASJON 2 AV 10

Rollefigurer

Peer fyller all tilgjengelig plass, og det er problemet hans. Han er sjarmerende og sprengvittig og mer levende enn de fleste, men han er aldri lenge nok ett sted til at noe vokser fast. Han skaper seg fra øyeblikk til øyeblikk og kaller det frihet. Ibsen er ikke overbevist.

Åse er moren hans, og hun er den eneste som holder begge tingene om ham sant på én gang: at han er vidunderlig, og at han lyver. Det er en sjelden evne. Scenen hun er i til slutt er blant de viktigste i stykket, ikke fordi den er sørgmodig, men fordi den viser hva slags kjærlighet som faktisk kjenner et menneske.

Solveig venter. I norsk litteraturhistorie huskes hun helst som trofasthetens rene bilde, og det er ikke feil — men det er heller ikke hele sannheten. Hun holder Peer fast i et blick han knapt fortjener, og det er ikke passivitet. Det er en mer krevende form for karakter enn hans.

Knappetøperen er Ibsens beste bifigur. Han kommer ikke med brann og gall, men med en støpeskje og en saklig tone. Hans dom er ikke at Peer har vært ond, men at han har vært uferdig — og det er en langt mer skremmende anklage.

De øvrige — Dovregubbens datter, Anitra, trollene, dårekiste-figurer — er der som speil og forvrengte vinkler. Ibsen fyller stykket med figurer som viser Peer tilbake til seg selv, hver gang litt mer fordreid. Ingen er der ved en tilfeldighet.

STASJON 3 AV 10

Når han rir bort med bruden

Nå har Peer gjort det første virkelig uoprettelige handlingen. Han kommer inn som skrønemaker og bygdetulling med talent, men idet han tar med seg bruden, gjør han fantasien om til handling. Det er viktig fordi stykket her viser sin grunnregel: Peers løgner er ikke bare ord. Før eller siden begynner de å spise av andre menneskers liv. Han lever som om innfall fritar for ansvar.

Det fristende er å lese dette som ungdommelig villskap, et slags folkelig opprør mot moral og orden. Ibsen er for slø til det. Han lar Peer være uimotståelig nok til at vi følger ham, men ikke edel nok til at vi kan unnskyldte ham. Han vil ha begjæret uten konsekvens, rusen uten regningen. Det er stykkets motor helt fra starten: Peer vil være unntaket i en verden der alt har en pris.

Legg også merke til hvordan moren, Åse, kaster et helt annet lys over ham. Hun ser både gutten og bedraget, både fantasien hans og elendigheten den fører med seg. Ibsen visste godt hvor mye komikk som ligger i overdrivelse, men han visste også at komikken blir skarpest når den står tett på omsorg. Peer er morsom. Han er også allerede i ferd med å ødelegge sitt eget navn.

Les frem til han kommer til Dovregubbens hall. Da stopper du.

STASJON 4 AV 10

I Dovregubbens hall

Her skifter stykket register og blir samtidig mer konkret. Trollene er ikke bare eventyrpynt; de er en filosofi i pels. Hos dem møter Peer en verden der mottoet i praksis er: vær deg selv nok – og la verden være seg selv. Det er den mørke parodien på all selvrealisering. Der mennesker strever med å bli sanne, nøyer trollene seg med å være bekvemme. Peer passer urovekkende godt inn.

Det er derfor denne delen er så viktig. Ibsen sender ikke Peer inn i fantasien for å gi oss pause fra virkeligheten, men for å avsløre den. Dovregubbens hall er et speilhus der Peers egne tilbøyeligheter blir større, grovere og mer latterlige. Han fristes ikke til å bli en annen. Han fristes til å bli mer konsekvent seg selv, på verst tenkelige måte.

Samtidig skjer det noe med tonen. Det burleske og groteske får en mer urolig bunn, som om stykket plutselig spør hva et menneske egentlig består av når alle høye ord er skrelt bort. Trollene tilbyr snarveien: slipp karakteren, behold appetitten. Det er et fristende tilbud, også uten horn og hale.

Les frem til Åse dør. Da stopper du.

STASJON 5 AV 10

Når Åse dør

Nå trekker stykket pusten og blir farligere. Scenen med Åse er rørende, ja, men den er ikke sentimental i billig forstand. Peer gjør det han alltid gjør: han forteller, dikter, forskyver virkeligheten. Forskjellen er at fantasien her ikke bare er flukt, men også trøst. Han dikter ikke bare for å slippe unna; han dikter for å bære et annet menneske gjennom det siste. Det gjør scenen både vakker og dypt urolig.

Her ser du hvorfor Peer Gynt er større enn en satire over en skrythals. Ibsen viser at den samme evnen som gjør Peer moralsk upålitelig, også gjør ham menneskelig virksom i øyeblikk der nøkternhet ville vært for fattig. Fantasien hans er ikke uskyldig. Men den er heller ikke bare falsk. Den kan forføre, ødelegge, forskjønne og lindre. Det er en vanskeligere innsikt enn den moralske skoleboken vanligvis tilbyr.

Og så står spørsmålet skarpere enn før: Hva er synden hans egentlig? Ikke at han drømmer, men at han bruker drømmen til å unndra seg form. Ikke at han forestiller seg mer enn andre, men at han nekter å la forestillingen forplikte ham. Åse ser ham kanskje klarere enn noen annen, og nettopp derfor svir denne scenen. Hos henne møter Peer den sjeldne dommen som ikke mangler kjærlighet.

Les frem til knappestøperen møter ham. Da stopper du.

STASJON 6 AV 10

Når knapestøperen møter ham

Nå er vi på den andre siden av alle eventyrene, og stykket blir nådeløst presist.

Knapestøperen er en av Ibsens beste oppfinnelser fordi han ikke kommer som demon eller bøddel, men som en embetsmann for sjelen. Peers problem er ikke at han har vært usedvanlig ond eller stor. Det verre er at han har vært formløs. Han har ikke blitt seg selv; han har blitt en serie unnamanøvrer som kaller seg det samme.

Dette er stykkets egentlige dom over ham. Ikke forbrytelsen i enkeltscener, men summen av et liv levd uten kjerne. Peer har hele tiden snakket om seg selv som et enestående individ, men ender truet av omsmelting, som en mislykket knapp i verdens verksted. Det er grusomt, og også komisk, slik Ibsen liker det når han treffer best. Straffen er ikke helvetes ild, men å vise seg å være generisk.

Det er her Solveig får sin fulle betydning. Hun er ikke bare troskapens kvinne i gammeldags forstand, men stykkets motvekt til Peers oppløsning. Hos henne finnes en forestilling om et selv som ikke skapes av skryt eller eventyr, men av å bli holdt fast i en annens blikk. Om det frelser ham, får du avgjøre selv. Ibsen er sjelden så snill som ryktet vil ha det til.

STASJON 7 AV 10

Når Dovregubben dukker opp igjen

Det er komisk, og det er grusomt. Midt i Peers forsøk på å ta opp regnskapet over et liv og finne noe å stille opp mot knappestøperen, dukker trollkongen opp igjen. Gammel, svekket, men i full og glad gjenklang med seg selv. Han er ikke sint. Han er tilfreds. Han vil gjerne minne Peer om at de har vært av samme lag hele veien.

Det er det mørke vittighetspoenget i møtet: trollets filosofi — vær deg selv nok — er ikke noe Peer avviste i Dovre og siden forlot. Det er den filosofien han har levd etter gjennom fire akter, i alle rollene og alle unnamanøvrene. Trollet er ikke en fristelse han unngikk. Det er en del av ham som har hatt regjering i lang tid.

Legg merke til at Peer ikke vil vedkjenne seg det. Han vil gjerne være et falt, men genuint menneske. Alternativet — at han har vært et vellykket troll — passer ham langt dårligere, og det er nettopp der Ibsen setter kniven.

Les frem til han møter knappestøperen for annen gang. Da stopper du.

STASJON 8 AV 10

Det andre møtet med knappestøperen

Knappestøperen er tålmodig. Det er nesten det verste med ham. Han gir Peer frister — sjansen til å bevise at livet hans har hatt kant, enten som stor synder eller som sant individ. Begge deler ville frikjøpt ham fra omsmelting. Ingen av delene finnes det bevis for.

Peer prøver med desperasjonsbevis: han har vært internasjonal forretningsmann, profet, filosof og reisende i ordets videste forstand. Knappestøperen er ikke interessert. Størrelse i seg selv er ikke det han måler. Han måler om det fantes noe bak alt det store som var sant og villet og varig.

Her er Ibsens dom over romantikkens selvscenesettelse mest presis: det er ikke ambisjonens størrelse som teller, men om ambisjonen sto for noe utover øyeblikket. Peers problem er ikke at han drømte for stort. Det er at drømmene aldri ble til et valg han sto ved da det kostet noe.

Les frem til han kommer til Solveig. Da stopper du.

STASJON 9 AV 10

Når han kommer til Solveig

Hun er der fremdeles. Det er stykkets stille klimaks — ikke den store sammenstøten, ikke katarsis i klassisk forstand, men en enkel scene i skumringen utenfor et hus. Han spør henne et spørsmål han har utsatt hele livet: Hvor har han vært? Hvem var han, egentlig, under alle rollene?

Svaret hennes er ikke et svar i logisk forstand. Hun sier at han har vært i hennes tro, i hennes håp, i hennes kjærlighet — og at det er der han altså har eksistert. Det er ikke en filosofisk løsning. Det er noe mer urolig: ideen om at selvet kanskje ikke lages innenfra, men holdes fast utenfra, i et annet menneskes blick over tid.

Ibsen lar det stå åpent. Knappestøperen er fremdeles ute i bakgrunnen og sier at de møtes ved siste korsvei. Frelselsen, om det er det, er ikke endelig, ikke garantert, ikke logisk konsistent. Den er bare det Solveig vet, og det Peer hørte, idet det begynte å bli mørkt.

Da er du klar for siste stasjon.

STASJON 10 AV 10

Etter du har lest

Slutten betyr ikke at Peer endelig finner seg selv i en enkel, trøstende forstand. Den betyr snarere at han stilles overfor spørsmålet han har flyktet fra hele livet: fantes det et sant jeg under alle rollene, eller bare summen av dem? Peer Gynt handler mindre om identitet som noe man uttrykker, enn om identitet som noe man tåler å bli holdt ansvarlig for. Peer har vært alt mulig. Problemet er at han sjelden har vært noe helt.

Det er derfor stykket fremdeles føles moderne. Under folkeeventyrene, versene og trollene ligger en kald innsikt om selvet som prosjekt og forestilling. Peer er på mange måter en tidlig spesialist i personlig merkevarebygging: alltid i ferd med å fortelle hvem han er, aldri lenge nok på samme sted til at fortellingen kan etterprøves. Han vil være original uten å godta begrensningene som gjør et menneske gjenkjennelig.

Ibsens plass i kanon er tryggere enn de fleste monumenter tåler å være, men Peer Gynt lever ikke fordi den er viktig. Den lever fordi den fremdeles gjør narr av oss på presise steder. Vi liker å tro at vi skaper oss selv fritt. Ibsen spør, med et løftet øyenbryn, hvor mye av denne friheten som bare er raffinerte unnskyldninger. Peer er større enn livet, ja. Det er bare ikke nødvendigvis et kompliment.

Når du legger boken fra deg, sitter kanskje dette igjen: Er det mulig å være tro mot seg selv før man først har godtatt alt i seg selv som ikke lar seg bortforklare?